

Մ Ա Ս Ե Ա Յ Ա Ղ Ա Ի Ն Ի

Ե Ի

Ծ Ի Ա Ծ Ա Ն Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

ՉԱՓԱԻՈՐՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳԱՅԻՆ.

Ազգի մը իւր յարի ճանկնաւորն օգոսները եւ չճանկնաւորն վնասները

Աստուած միայն է անչափ եւ անսահման բնութիւն. վասնզի ոչ ինքը իրեն կատարելութեանցը կկամի կամ կարող է չափ մը՝ սահման մը դնել, եւ ոչ ուրիշը: Իսկ արարածը, այսինքն այն էակն որ իրեն գոյութիւնը ուրիշէն առեր է, եւ ոչ թէ ինքիրմէն է, հարկաւ չափ եւ սահման ունի ամէն կողմանէ, ըստ ժամանակի, ըստ տեղւոյ եւ ըստ ամենայն յատկութեանց եւ կատարելութեանց: Ըստ ժամանակի չափաւոր է, վասնզի ժամանակի մէջ սկսեր է իւր գոյութիւնը, եւ յետ ժամանակի կարող է վերջանալ՝ եթէ անժամանակ ստեղծողէն չպահպանուի եւ անմահութեան ձիրքը չընդունի: Չափաւոր է ըստ տեղւոյ, վասնզի չկրնար միեւնոյն ժամանակի մէջ ամէն տեղ գտնուիլ, այլ եթէ հոս է՝ հոն չէ, եւ եթէ հոն է՝ հոս չկրնար լինել: Չափա-

ւոր է եւ ըստ այլ ամենայն յատկութեանց, այսինքն կարողութեամբ հոգւոյ եւ մարմնոյ, գիտութեամբ մտաց, ազատութեամբ կամաց, եւ սոցա ամենայն հետեւանքներովը:

Ինչէն է ուրեմն որ շատ մարդիկ, եւ ընդհանրապէս ամենայն մարդիկ, իրենց չափը չեն ճանչնար. ինչէն է որ կամ անչափ անսահման կարողութեան տէր կճանչնան իրենք գիրենք, եւ կամ ունեցած կարողութիւնն իրենց աչքին չափազանց կերպով մեծ կերեւնայ: — Այս խեղճութեան առաջին եւ գլխաւոր պատճառ՝ նոյն իսկ իրենց խելքին չափաւորութիւնն է, ինչպէս որ կարճատեսութեան գլխաւոր պատճառ՝ մարդու աչքին տկարութիւնն է:

Կարելի բան է արդեօք որ մարդս իրեն չափը ինչպէս որ պէտք է գիտնայ կամ ճանչ-

նայ: — Ոչ. մարդս իրեն կարողութեանը ճիշդ չափը անկարելի է որ ճանչնայ՝ իւր ճանաչողութեանը անկատար լինելուն համար. բայց կարող է աշխատիլ, եւ պէտք է աշխատի հասկընալու թէ իրեն այլ եւ այլ կարողութիւնները ինչ աստիճանի պակասաւոր են: Այս աշխատանքը մեզմէ կպահանջէ ուղիղ փիլիսոփայութիւնը՝ երբ կրսէ թէ ինքզինքդ ճանչցիր. „Ծանիր գրեզ“. զնոյն կպահանջէ մեզմէ քրիստոնէութիւնը՝ երբ կպատուիրէ որ խոնարհ լինիմք, այսինքն մեր չափէն վեր չուռիմք չհպարտանամք. եւ երկուքը մէկէն անթիւ անհամար օրինակներով ու պատմութիւններով կհասկըցնեն մեզի՝ չափ չգիտնալուն անբաւ վնասները, եւ չափաւորութեան՝ ինքնաճանաչութեան՝ խոնարհութեան մեծամեծ օգուտները:

Շատ անգամ խօսք եղած է թէ ընդհանրապէս մեր ազգը խոնարհամիտ է, իր չափը ճանչցող է, ուրիշներուն վրայ հպարտանալու սովորութիւն չունի, ուրիշներուն հետ արհամարհանօք չվարուիր, ամենուն ալ զուլիս կը ծռէ, ամենուն ալ կամքը սիրով եւ հպատակութեամբ կկատարէ: Իրաւ է արդեօք այս խօսքը: — Ազգիս անցեալ ժամանակներուն պատմութիւնը գիտցողը, եւ նորա այժմու վիճակին կատարեալ տեղեկութիւն ունեցողը պէտք է վկայէ՝ թէ ուրիշ քանի մը ազգաց եւ ժողովրդոց հետ համեմատելով՝ կարելի է ըսել թէ մեր Հայոց ազգը յիշաւի այդ գեղեցիկ կատարելութիւնը ուրիշ շատերէն աւելի ունի: Բայց մեծապէս կսխալի կամ կխաբուի՝ թէ որ միտքը ղեն թէ ինչպէս որ պէտք է կը ճանչնայ Հայը, եւ ամենայն Հայ, իւր չափը, իւր կարողութիւնը, իւր ամէն բարոյական եւ նիւթական յատկութիւնները, ըստ այնմ կը վարուի օտար ազգաց հետ, եւ ըստ այնմ կը վարուի իւր համազգի եղբարցը հետ:

Տգիտութեան վիճակը իրաւամբ տղայութեան վիճակին նմանցուցեր են մարդիկ ամէն ժամանակ. ոչ տղան իւր կարողութիւնը կը ճանչնայ եւ ոչ տղետը. տղան կարծէ թէ ձեռքէն ամէն բան կուգայ, տղետը կարծէ թէ ինքը ամէն բան կհասկընայ. իսկ մեծահասակն ու գիտունը երկուքին վրան ալ կծիծաղի ու կխղճայ: Քանի որ մեր ազգը տգիտութեան վիճակէն բոլորովին դուրս չէ ելած, ինչո՞ւ զարմանայ որ զինքը շատ անգամ տղու տեղ կդնեն յառաջադէմ ազգերը, ու իւր չափը չը ճանչնալուն վրայ խղճալ կցուցընեն: Սակայն ինչպէս որ այս եւ այն տղուն, այս եւ այն

տգիտին մէջ տարբերութիւն կայ, այսպէս ալ մեծ զանազանութիւն կատեսնուի մեր ազգին եւ ուրիշ քանի մը արեւելեան ազգաց մէջ: Եթէ մեր ազգը տգիտութեան գերութենէն դեռ բոլորովին չէ ազատած, զոնէ հասկըցած է եւ օրէ օր աւելի հասկընալու վրայ է իւր գերութեան թշուառութիւնը. ուստի եւ շատ տարբեր է այն արեւելեան ազգերէն որ իրենց տգիտութիւնը եւ իրենց գերութիւնը ճանչնալու անգամ փոյթ չունին, թող թէ անկէց ազատելու ջանացողութիւն:

Միայն թէ մեք ալ պէտք չէ որ խաբեմք մէկզմէկ եւ զմեզ. պէտք չէ դնեմք մոքերնիս որ իբր թէ չունեցած կատարելութիւննիս ունիմք: Եթէ հիւանդ չեմք ճանչնար զմեզ, զոնէ հիւրընդքաղ, այսինքն հիւանդութենէ նոր ելլող եղածներս զիտնամք ու առողջ մարդու պէս չխրոխտամք, խոշոր խոշոր չխօսիմք, չըրած բաներնուս վրայ չպարծեմամք, չընելու բաներնուս վրայ ալ լալկան (լաւակ) տըղոց պէս չնստիմք չողբամք: Եթէ կան մեր մէջ քանի մը առողջներ, յիմար են եւ կատաղի յիմար՝ եթէ հիւանդներուն վրայ կբարկանան ու կնախատեն զանոնք. եթէ կան քանի մը ուժեղներ, բարբարոս են եւ անողորմ՝ եթէ տկարները ոտքի տակ կառնեն. եթէ կան քանի մը գիտուններ, անմիտ են եւ անզգամ՝ թէ որ ազէտներուն միամտութիւնը իրենց չարութեանը, շահասիրութեանը, փառասիրութեանը զո՞նք ընել կուզեն:

Բայց մեք մէկդի ձգեմք մասնաւորները. ազգիս մեծ մասին հետ խօսիմք, եւ ընդհանուր ազգերնիս յորդորեմք որ աշխատի ինքզինքը, իրեն օգուտն ու վնասը, եւ առհասարակ իրեն չափը եւ վիճակը ճանչնալու:

Եթէ հին Յունաց իմաստասէրները շատ խելացի եւ օգտակար խրատ տուեր են իրենց ազգին՝ երբոր ըսեր են թէ „Ծանիր գրեզ“ — ճանչցիր ինքզինքդ, ահա Մովսիսի ձեռքովը գրուած սուրբ Գիրքը վաղուց ըսած է Խորայեւացոց եւ բովանդակ ազգի մարդկան՝ թէ „Հայեանց իքեզ“ — դուն քեզի նայէ, ինքզինքդ դիտէ՝ հասկըցիր, չափդ գիտցիր: Հայեանց իքեզ, ըսեմք ուրեմն մեք ալ մեր ազգին. հասկըցիր քու ինչ ազգ՝ ինչ ժողովուրդ լինելդ, հասկըցիր քու կարողութիւնդ ու կարօտութիւնդ, եւ ըստ այնմ ջանքդ աւելցուր օրէ օր աւելի յառաջադիմութիւն ընելու ամէն աղէկ բանի մէջ:

Ո՛րչափ օգտակար, ճրքան գեղեցիկ բան է չափաւորութիւնը, այսինքն իւր չափը գիտ-

նալը, իւր կարողութենէն դուրս չելլելը: Պատիւ բաժող իւր չափը գիտցող մարդուն ետեւէն կվազէ. յաջողութիւնը իւր չափը գիտցող մարդուն ամէն ձեռք զարկած բանին ընկերն է. յառաջադիմութիւնը իւր չափը գիտցող մարդուն սովորական ընթացքն է: Չափը գիտցողը եթէ աղքատ լինի եւ եթէ հարուստ, երջանիկ է. իսկ չափը չգիտցողը թէ հարուստ լինի եւ թէ աղքատ, խեղճ ողորմելի է:

Հայենց իբեզ, — ծանիր գբեզ, գիտցիր քու չափդ, ըսեմք ուրեմն մեք ալ մեր սիրելի ազգին ընդհանրապէս, եւ իրարու եղբայրաբար: Մի պարծենար այն աղէկութիւններուն վրայ, որ եթէ ատենով ունեցեր ես՝ գէթ այժմ կորսրնցուցեր ես. չափդ գիտցիր: Մի վատներ այն հարստութիւնդ, որ եթէ ժառանգութեամբ ձեռք չես բերած՝ գէթ աշխատանքով վաստակեր ես, ու դարձեալ կրնաս աղքատնալ. չափդ գիտցիր: Մի հպարտանար յաջողակութեանցդ վրայ որ քու աչքիդ բան մը կերելան, բայց թէ որ ուրիշ զանազան ազգաց յաջողակութեանցը հետ համեմատես՝ կամ քիչ ես եւ կամ ոչինչ. չափդ գիտցիր: Մի լքանիր, մի վհատիր, քու խեղճութիւնդ, պակասութիւններդ, կարօտութիւններդ, աղքատութիւնդ, սակաւութիւնդ, տկարութիւնդ, տգիտութիւնդ տեսնելով. չափդ գիտցիր եւ ջանքդ աւելցուր, այդ խեղճութիւններէն դուրս կազատիս:

Ազգը՝ ժողովուրդը մասնաւոր մարդու պէս է. եթէ իւր չափէն դուրս ելլէ ու հպարտանայ, Աստուծոյ եւ մարդկանց ատելի եւ պրծգալի կլինի. եթէ անոր ներհակ՝ իւր չափը՝ իրաւունքը՝ արժանաւորութիւնը մոռնայ եւ վատանայ, դարձեալ ատելի է Աստուծոյ եւ զգուելի մարդկանց: Հերիք մոռցաւ մեր ազգը իւր ազգութիւնը, այսինքն իւր պատուական լեզուին եւ ուղղափառ սուրբ Հաւատքին յարգըն ու արժանաւորութիւնը: Հերիք խօսեցաւ՝ գոնէ ըստ մասին, ամէն տեսակ լեզու՝ իւր նախնեաց յստակ ու հարուստ լեզուէն իզատ: Հերիք ընդունեցաւ, գոնէ ըստ մասին, օտար ազգաց դաւանանքները՝ իբր թէ ձանձրացած լինէր իւր անարատ ու պատկառելի եկեղեցւոյն գեղեցիկ դաւանանքէն: Հերիք երկընցուց զլուխը՝ իրմէ բարբարոս եւ իրմէ տկար աւագակներուն առջեւն ըսելով. «Սուր քո եւ պարանոց մեր. կապանք քո, եւ ձեռք եւ ոտք մեր. յափշտակութիւնք քո, եւ որդիք եւ կանայք մեր. հարստահարութիւնք քո, եւ արծաթ եւ ամենայն ստացուածք մեր»: Ժամանակ է իւր չափը, իւր յարգը, իւր արժանաւորութիւնը ճանչ-

նալուն: Ո՞չ ապաքէն առ այս կյորդորէ զմեզ բանիւ եւ գործով եւ օրհնաբանեալ տէրութիւնս Ռուսաց, երբոր ամենայն միջոց եւ դիւրութիւն եւ արտօնութիւն կշնորհէ մեզի ազգային լեզուն եւ կրօնը եւ ամենայն գեղեցիկ յատկութիւնները պահպանելու համար: Ո՞չ ապաքէն առ այս կյորդորեն զմեզ նոյն իսկ Յամանեանց եւ Պարսից հզօր տէրութիւնները (որոց լայնատարած զաւառներուն ապստամբ կուսակալներէն ատենով այնքան նեղութիւն կրեր է մեր ազգը ընդդէմ կամաց նոցին) օրէ օր ջանքերնին կաւեցրենն որ խոհական բարեկարգութեամբ երջանկացրենն իրենց հպատակ ազգերը: Ուրեմն մինչեւ երբ պիտի վատանայ մեր ազգը, եւ իւր յարգը պիտի չհասկընայ՝ ըսելով. «Միթէ մերն ալ անգ է, միթէ մերն ալ լեզու է, միթէ մերն ալ պատմութիւն է, միթէ մերն ալ մատենագրութիւն է, միթէ մերն ալ ուղղափառութիւն է...»: Այո, այո, գտնուեր են ատեն ատեն, եւ կգտնուին նաեւ այժմ այնպիսի խորթաբարոյ որդիք Հայկայ եւ սրբոյ Լուսաւորչին՝ որ մինչեւ այս վերջին պծգալի հայհոյութիւնն անգամ կրենն՝ որպէսզի իրենց վատութիւնը, իրենց շահասէր օտարամոլութիւնը արդարացրենն. Ամօթ իրենց երեսին որ մինչեւ այս աստիճանի իրենց չափը չեն գիտեր:

Բայց եւ հերիք խեղցուցին մեր ազգը քանի մը խեւեր, որ իրենք իրենց չափը ամենեւին չգիտնալով, եւ ազգին տկարութեան ու տղիտութեանը վրայ անմտաբար բարկանալով, գետինն ընկած տկարին ոտնհար եղան ու կանչուրռտեցին թէ «Ի՞նչ կեցեր ես, անգգ, Հայոց, ել քալէ, առնջ վազէ, յառաջադէմ ազգերուն հետ այժմէն քու ոյժդ չափէ, նայէ որ անցնիս զանոնք: — Ինչո՞վ. — եկեղեցիներդ, փակէ՛ թէատրոններ բաց, եկեղեցականք նախատէ, միայն մեզի պէս... աշխարհականաց, ձեռք տուր զաւկըներդ. նախնեացդ լեզուն, իբր անիմանալի եւ ժանգոտ հնութիւն՝ մէկդի՛ ձգէ, մեր նորահնար օտարախորթ լեզուն, առ. ոչ մեծը ճանչցիր ոչ փոքրը, ոյժդ չը հասած տեղը չար լեզուդ հասցուր, լեզուիդ ալ ժանտ թոյնը խեղկատակութեամբ քաղցրացուր. նախանձուդ կատաղութիւնը կշտացրնելու համար՝ դժոխային երազներով սիրտը զովացուր, փրփրացեալ դիւահարի պէս՝ մերթ ծիծաղէ լրբաբար եւ մերթ ողբս այլանդակօրէն, եւ ճշմարտութիւն կփնտռեմ՝ ճշմարտութիւն կբարոզեմ ըսելով՝ խօսքդ գործդ եւ գրուածքդ ամէն տեսակ ստուծեամբ

„Լեցուր“: Հերիք խեցուցին, կրսեմ, մեր ազգը այնպիսի խեւերը այսպիսի խօսքերով, ժամանակ է որ ճանչնայ ազգը իւր չափը եւ անոնց չափը, եւ այսուհետեւ չխաբուի յայնպիսեաց կամաւորապէս:

Խօսքերնիս հոս վերջացրեցելով՝ կրնամք արդեօք մէք ըսել թէ ազգին կարողութեան չափը որն է: Փորձեմք:

Մեր ազգն ալ ուրիշ ամէն ազգաց պէս ունի գովելի յատկութիւններ. որը բնական, այսինքն իւր բնատրութեւնէն ու խառնուածքէն առաջ եկող, որն ալ պատահական, այսինքն հին եւ նոր վիճակներէն առաջ եկած:

Գովելի յատկութիւններէն մէկն է անտարակոյս՝ բարեխառնութիւն, եւ ամէն տեսակ յառաջադիմութեան բնդունակութիւն եւ յաջողակութիւն: Այս ըսել չէ թէ անբարեխառն, անկարգ, կատաղի, անզգամ, անխիղճ մարդիկ չկան մէջերնիս, կամ թէ ամենայն Հայ հարկաւ բնդունակ է ամէն տեսակ գիտութիւն եւ ճարտարութիւն սովորելու. ոչ, այլ մեր խօսքը բնդհանուրին, այսինքն ազգիս մեծ մասին վրայ է: — Դարձեալ, մեր ազգին գովելի յատկութիւններէն մէկն է իւր հայրենի լեզուն եւ կրօնը՝ այսինքն Հայութիւնը սիրել: Այս ալ ըսել չէ թէ ամենայն Հայ ալ հայասեր է. ոչ, ապա թէ ոչ, պէտք չէր որ տեսնէինք մէջերնիս հայ-հոռոմներ, կաթոլիկներ, փրօթէսթաններ, անտարբերեաններ. մեր խօսքը մեծ մասին համար է: — Դարձեալ, մեր ազգին գովելի յատկութիւններէն մէկն է հեռատեսութիւն, բարակամտութիւն, արթնութիւն եւ հաւատարմութիւն, որոց հետեւանքն է վաճառականութեան մեծ յարմարութիւն, խնայողութիւն եւ չարքաշութիւն: Այս ալ ըսել չէ թէ չկան մեր ազգին մէջ անխոհմեներ, թանձրամիտներ, ապուշներ, խաբէրաներ, ազահներ եւ ունայնամիտ փափկակեացներ. մեր խօսքը մեծ մասին համար է: Եթէ Հայ մը այս գովելի յատկութիւնները կտեսնէ իւր վրայ՝ առանց անոնց հակառակ եղած պակասութիւններուն, իհարկէ կարող է ուրեմն ըսել թէ իւր չափը գիտէ, եւ իրաւամբ գոհ է եւ ուրախ իւր Հայութեանը վրայ:

Բայց մեր ազգն ալ իրեն համար քանի մլ պակասութիւններ ունի, որոց մեծ մասը հետեւանք են իւր բազմադարեան գերութեանն ու անիրշխանութեանը: Եւ սոցա զիստօրն եւ առաջինն է, ինչպէս որ յայտնի է ամենուն, նախանձու աշխարհակործան ախտը, որով մէկ Հայը մէկալ Հայուն յառաջադիմութեանը, մեծնալուն, փառքին պատուոյն, հարստութեանը, յաջողութեանը՝ այնչափ սաստիկ կնախանձին, որ մինչեւ աչքը կառնու ինքն ալ աղբրտնալ՝ միայն թէ իւր բնկերը աղբատութեան մէջ ձգէ, ինքն ալ անպատիւ լինել՝ միայն թէ ուրիշին անպատուութեանը պատճառ լինի, ինքն ալ խեղճութեան թշուառութեան մէջ բնկնիլ՝ միայն թէ բնկերին յաջողութիւնը երջանկութիւնը չտեսնէ: Խնարկէ կգտնուին մեր մէջ նաեւ այս ախտէն ազատ Հայեր, բայց միւսներուն բազմութեանը նայելով՝ քիչ են, անոր համար գրեթէ առակ եղած է շատին բերանը թէ Հայերը անմիաբան են:

Մեր ազգին երկրորդ պակասութիւնն է՝ իրենին չհաւնիլ, օտարի բաներուն կուրօրէն հաւնիլ ու հետեւիլ: Լեզու, երկիր, արարողութիւն, հագուստ, վարմուք, սովորութիւն, այն ժամանակը սիրելի են Հայուն՝ երբոր Հայութեան չեն, այլ կամ Թուրքի, կամ Պարսկի, կամ Ռուսի, կամ Գաղղիացւոյ, կամ Սեգղիացւոյ, կամ Հոռմի, կամ Մաճառի, կամ նաեւ Ստորւոյ կամ Մոլտովանի: Եթէ Հայ մը այս պակասութիւնը կտեսնէ իւր վրայ եւ կշանայ ուղղել, ըսել է թէ իւր չափը գիտցող է. յոյս կայ որ շտկուի:

Վերջապէս, եթէ յիրաւի կուզեմք ճշմարիտ յառաջադիմութիւն ունենալ բարեկրթութեան մէջ եւ աշխարհիս լուսաւորեալ ազգաց կարգը անցնիլ, հարկ է որ մեր չափը աղէկ գիտնամք: Մեր աղէկութիւններուն ճիշդ չափը գիտնամք որ ոչ վատաբար լքանիմք ու վհատիմք, եւ ոչ անմտաբար հպարտանամք ու ամբարտաւանիմք. նոյնպէս մեր պակասութիւնքն ալ աչքերնէս չհեռացրեմք որ կարողանամք զանոնք մէջերնէս վերցրնել. իւր չափը գիտնալուն օգուտները վայելեմք, եւ չափ չգիտնալուն մեծամեծ վնասներէն ազատ մնամք: